

<https://jpll.ui.ac.ir/?lang=en>

Research on Mystical Literature

E-ISSN: 2476-3292

Document Type: Research Paper

Vol. 18, Issue 1, No.52, Spring & Summer 2024, pp. 129-143

Received: 16/12/2023

Accepted: 02/12/2024

Analysis of the Transformation of Boredom in the Mystical Views of Sohrab Sepehri and the Philosophical Thoughts of Schopenhauer

Mohamad Reza Salehi Mazandarani

Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran
mo.salehi@scu.ac.ir

Leila Fallahiyeh

MA Graduate, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran
leila.fl2424@gmail.com

Abstract

Boredom is one of the key concepts in Schopenhauer's thought which originates from the temporary suspension of desire and is accompanied by suffering and despair. Schopenhauer presents ways to break free from it: The mystical denial of will, art, deep contemplation, and virtue-based ethics. Boredom is also present in Sohrab's poems, which are transformed through his mystical perspective, artistic genius, and compassion. In this study, the authors compare boredom and how it is transformed in the mystical view of Sohrab Sepehri and the philosophical view of Schopenhauer, highlighting the similarities and differences between these two thinkers regarding boredom and ways to escape from it. The study uses a comparative-analytical approach to examine boredom and the means of escaping it in the poems of Sohrab Sepehri and the philosophical thoughts of Schopenhauer. In Sohrab's early poems, boredom fades away with the formation of his mystical outlook, which includes traveling beyond time and space, mystical naturalism, and universal love. Schopenhauer also sees the mystical denial of will as one way to break free from boredom and eternal salvation. Unlike Schopenhauer, who views pain as negative, Sohrab replaces the pain of separation from the truth with the suffering of boredom and praises it. Alongside this perspective, Sohrab's poetry, filled with mystical, moral, and transcendent themes, provides a temporary escape from boredom and has a close connection to Schopenhauer's theory of detaching the mind from the will, which leads to the temporary suspension of boredom.

Keywords: Sohrab Sepehri, Schopenhauer, Mystical Denial of Will, Boredom, Ethics, Aesthetic Awareness.

* Corresponding author
2476-3292 © The Author(s)

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)
Salehi Mazandarani, M., & Fallahiyeh, L. (2024). Comparison and Analysis of the Transformation of Boredom in the Mystical Views of Sohrab Sepehri and the Philosophical Thoughts of Schopenhauer. *Research on Mystical Literature*, 18 (1), 129-143.

10.22108/jpll.2024.140119.1811

Introduction

Schopenhauer considers boredom a product of the will and a manifestation of the eternal and absolute continuity of phenomena beyond their superficial transformations. Overcoming the will is the only escape from boredom, and Schopenhauer identifies three principles to achieve this: mystical renunciation, compassion, and profound artistic contemplation. By examining this perspective in relation to the poetry of Sohrab Sepehri, it is demonstrated that the despair and sorrow in Sepehri's early works, rooted in monotony, habituation, and the frustrations of life, transform into an eternal escape through mystical awareness and profound contemplation. Through mystical reflection, the individual liberated from the chains of the will embarks on a journey toward the ultimate truth. In this journey, Sepehri praises nature, where every element is a manifestation of the divine. Through mystical naturalism, he moves from multiplicity to unity. He promotes virtue-based ethics of universal love and ultimately follows a path aligned with existential nothingness. Sepehri's poetry, emphasizing concepts such as profound mystical insight, ethical values, and universal love, becomes a temporary refuge from boredom and reflects his mystical worldview, which aligns with Schopenhauer's notion of the denial of the will.

Review of Literature

Extensive research has been conducted on various aspects of Sohrab Sepehri's poetry, particularly the mystical dimensions of his thought. However, to the best of the authors' knowledge, no comparative-analytical study has explored Sepehri's mystical perspective alongside Schopenhauer's ideas about human liberation from boredom and suffering. Among the works that have compared Schopenhauer's ideas with those of mystical poets, one can mention the article *A Comparison of Schopenhauer's and Rumi's Approaches to Liberation from Pain and Suffering* by [Mirjalili and Hosseini \(2018\)](#). This study compares the similarities and differences between Schopenhauer and Rumi in terms of suffering and the ways to overcome it. Another example is *A Comparative-Analytical Approach to Boredom and Its Escapes in the Thoughts of Sana'i and Schopenhauer* by [Khorsandi Shirgahn and Behnamfar \(2012\)](#), which aligns the significant theme of boredom and its suspension in Schopenhauer's philosophy with Sana'i's metaphysical perspectives. The authors of the present study adopt a comparative approach to analyze the presence of "boredom" in Sepehri's early poetry and its transformation in his later works under the influence of his mystical outlook. This analysis sheds light on and aligns the views of these two thinkers regarding a shared subject.

Methodology

In this study, the authors adopt a comparative-analytical approach to examine boredom and its escapes in Sohrab Sepehri's poetry and Schopenhauer's philosophical ideas. The study compares the similarities and differences between these two thinkers regarding boredom and the means of transcending it.

Results

In Schopenhauer's philosophy, boredom is a temporary suspension of desire, subordinate to the will, and a form of suffering. He presents mystical renunciation of the will, art, and the metaphysical unity of essence as the foundations of morality and paths to escape it. Using a comparative-analytical approach, the authors have examined the transformation of boredom in Sohrab Sepehri's poetic perspective, influenced by his mystical and loving worldview, in light of Schopenhauer's theory of boredom. Boredom in Sohrab's early poetry, particularly in the collection *The Death of Color*, manifests through the high frequency of concepts such as death, darkness, and despair, reflecting endless grief rooted in the transient nature of life, the instability of moments, and the illusory fulfillment of desires. However, in his later works, these notions fade as they are replaced by his unique mystical outlook. For Sohrab, "suffering" becomes a means of purification to transcend individuality. Following this, the individual liberated from boredom begins a spiritual journey of separation in pursuit of truth. The recurring theme of "journey" in his poetry aligns with this concept, representing the attainment of pure mystical knowledge, which becomes central to his work. Unlike Schopenhauer, this separation does not equate to isolation but instead represents a loving and mystical connection with existence. Sepehri's movement toward universal compassion and love, parallel to his mystical worldview, resembles Schopenhauer's idea of the metaphysical unity of essence as the foundation of morality, ultimately suspending boredom. The only sorrow that remains for Sohrab is the distance between himself and truth, which he perceives as a new elixir and warmly embraces this sweet grief. Sohrab considers resentment the root cause of the lack of love among people and advocates for abandoning self-interest in favor of compassion. While Schopenhauer views "sorrow" as inherently negative, Sepehri's mystical transformation of boredom imbues sorrow with a positive dimension. Sohrab's poetry, rich in mystical concepts and profound ethical reflections, constitutes an aesthetic experience in itself. Similarly, Schopenhauer regards poetry as an artistic contemplation that, by detaching the mind from the will and transforming ordinary awareness, provides a temporary escape from boredom and a path to salvation.

نشریه علمی پژوهش‌های ادب عرفانی

سال هجدهم، شماره اول، پیاپی ۵۲، بهار و تابستان ۱۴۰۳، صص. ۱۲۹-۱۴۳

تاریخ وصول: ۱۴۰۲/۹/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۹/۱۲

مقاله پژوهشی

مقایسه و تحلیل استحاله ملال در دیدگاه‌های عارفانه سهراب سپهری و اندیشه‌های فلسفی شوپنهاور

محمد رضا صالحی مازندرانی* ، دانشیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید چمران اهواز، ایران

mo.salehi@scu.ac.ir

لیلا فلاحیه، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید چمران اهواز، ایران

leila.fl2424@gmail.com

چکیده

ملال یکی از اصطلاحات مهم در اندیشه شوپنهاور است که از تعلیق موقت میل سرچشمه می‌گیرد و با رنج و یأس همراه است. شوپنهاور راه‌هایی را برای گسست از آن مطرح می‌کند که شامل نفی عارفانه اراده، هنر، تأملات ژرف‌اندیشانه و اخلاق مبتنی بر فضیلت است. از طرفی در اشعار نخستین سهراب نیز ملالت وجود دارد که در پی نگرش عرفانی، نبوغ هنری و شفقت‌ورزی، استحاله می‌یابد. نگارندگان در این پژوهش با رویکردی تطبیقی، ملال و چگونگی استحاله آن در نگرش عارفانه سهراب سپهری و دیدگاه فلسفی شوپنهاور را بررسی و تحلیل کرده‌اند و با روش تطبیقی-تحلیلی شباهت‌ها و تفاوت‌های این دو اندیشمند درباره ملال و گریز از آن را مقایسه و تبیین کرده‌اند. ملالت در اشعار نخستین سهراب با شکل‌گیری نگرش عرفانی‌اش، سفر در ورای مکان و زمان ایده‌ای، طبیعت‌گرایی عارفانه و عشق جهان‌شمول به هستی، رنگ می‌بازد. شوپنهاور نیز انکار عارفانه اراده را یکی از راه‌های گسست از ملال و رستگاری ابدی می‌داند؛ اما برخلاف او که درد را منفی تلقی می‌کند، درد دوری از حق در شعر سهراب جایگزین رنج ملالت می‌شود و آن را می‌ستاید. موازی با این نگرش، شعر سهراب نیز که مملو از مضامین عرفانی، اخلاقی و به عبارتی «استعلایی از آگاهی متداول» است، گریز موقت ملالت است و با نظریه شوپنهاور مبنی بر منفک‌شدن ذهن از اراده که به تعلیق موقت ملال منتهی می‌شود، پیوندی تنگاتنگ دارد.

واژه‌های کلیدی:

سهراب سپهری؛ شوپنهاور؛ نفی عارفانه اراده؛ ملال؛ اخلاق؛ آگاهی استتیک.

* مسؤل مکاتبات

صالحی مازندرانی، محمد رضا، فلاحیه، لیلا. (۱۴۰۳). مقایسه و تحلیل استحاله‌ی ملال در دیدگاه‌های عارفانه‌ی سهراب سپهری و اندیشه‌های فلسفی شوپنهاور. پژوهش‌های ادب عرفانی. ۱۸ (۱): ۱۲۹-۱۴۳.

2476-3292 © The Author(s).

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

10.22108/jpll.2024.140119.1811

۱- مقدمه و بیان مسئله

اصطلاح «ملال» که از کلیدواژه‌های بسیار مهم در فلسفه شوپنهاور است، بیانگر نوعی احساس استمرار ابدی و مطلق پدیدارها فراسوی تحولات ظاهری است. شوپنهاور ملالت را تابع اراده یا نیروی کوری می‌داند که ذات متافیزیکی پدیده‌ها است و پیوندی ناگسستنی با رنج دارد. رنج، گاهی در کسانی با ادراک عرفانی یا ژرف‌اندیشی و نبوغ هنری تبدیل به تطهیرگری برای تعلیق اراده و راهی به رستگاری می‌شود. چیره‌گشتن بر اراده، تنها راه گریز از احساس ملالت است که از دیدگاه شوپنهاور سه اصل دارد: انکار عارفانه و زاهدانه اراده، اخلاق و شفقت‌ورزی به‌مثابه نفی عارفانه اراده و ژرف‌اندیشی هنری. نظریه ملال و گریزگاه‌های آن در دیدگاه شوپنهاور با دیگرگونی یأس و نوعی استمرار زمان در اشعار نخستین سهراب در پرتو نگاه عارفانه و عاشقانه سهراب هم‌سویی دارد.

نگارندگان در این پژوهش به‌منظور مقایسه و تحلیل میان رویکرد شوپنهاور و وجود ملال در شعر سهراب و استحاله آن بر مبنای دیدگاه عارفانه او، در پی پاسخ به این پرسش هستند که علل ایجاد ملال و راه‌های گریز از آن در باور شوپنهاور و در نگرش سهراب چیست و چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی میان رویکرد این فیلسوف آلمانی با وجود ملال و استحاله آن در اشعار سهراب بر مبنای دیدگاه عارفانه و عاشقانه او به جهان هستی وجود دارد. بدین ترتیب، در این جستار ابتدا با توضیح نظریات مهم شوپنهاور درباره اراده، ملال و راه‌های تعلیق آن، رویکرد موردنظر با اشعار سهراب تطبیق، بررسی و تبیین می‌شود. از این منظر، یأس و اندوه در اشعار نخستین سهراب از تکرار، عادت‌زدگی و ناکامی زندگی با آگاهی عرفانی و ژرف‌اندیشی تبدیل به گریزگاهی ابدی از ملالت اشعار نخست او می‌شود. در پی پدیدارشدن ژرف‌اندیشی عارفانه و گذر از اصل تفرّد انسان رهاشده از بند اراده در اشعار سهراب در خلال سفر به سوی حق و محبوب خویش که از آن با لفظ «دوست» در شعر «نشانی» یاد می‌کند، در طبیعت که هر جزء آن را مظهری از خداوند می‌بیند، غرق می‌شود و آن را می‌ستاید و به عبارتی، با طبیعت‌گرایی عارفانه از کثرت به وحدت می‌رسد. با اخلاق مبتنی بر فضیلت، به ترویج عشق جهان‌شمول و همدلی می‌پردازد که نقطه مقابل خودخواهی است و درنهایت در مسیر «هیچ معرفت‌شناختی» - که در افکار شوپنهاور، «انکار اراده» و مابه‌ازای آن «نیروانا» در اندیشه بودا است - حرکت می‌کند.

شعر سهراب نیز با دلالت بر مفاهیمی عاری از خودستایی و سرشار بودن از اندیشه‌های عرفانی و مفاهیم اخلاقی و عشق جهان‌شمول، گریزگاه موقت ملال است و انعکاس نگرش‌های عرفانی ویژه سهراب در شعرش نیز بر نوعی انکار اراده از منظر شوپنهاور صحه می‌گذارد.

۱-۱ پیشینه پژوهش

تحقیقات گسترده‌ای درباره جنبه‌های مختلف نقد و تحلیل شعر سهراب سپهری، به‌ویژه عرفان در اندیشه او صورت گرفته است؛ اما تا آنجا که نگارندگان جست‌وجو کرده‌اند، تاکنون پژوهشی تطبیقی-تحلیلی درباره نگرش عرفانی سهراب با آرای شوپنهاور در باب رهایی انسان از ملال و رنج انجام نشده است؛ اما مباحث مهمی مانند وجود یا عدم نگرش عرفانی و نوع آن در شعر سهراب و تعمیم این رویکرد به موتیف‌هایی مانند عشق، اندوه و یا طبیعت‌گرایی که عنصر مهم شعر سهراب است، به‌طور جداگانه بررسی شده‌اند که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به کتاب طلا درمس از رضا براهنی (۱۳۸۰)، باغ سبز شعر از عبدالعلی دستغیب (۱۳۷۳) و نگاهی به سپهری از سیروس شمیسا (۱۴۰۱) اشاره کرد که مضمون اصلی

آن‌ها بحث درباره نقد محتوایی شعرهای سهراب است. همچنین است، مقاله «بررسی تطبیقی طبیعت‌گرایی عارفانه در آثار سهراب سپهری و جبران خلیل جبران» از کامران قدوسی (۱۳۹۱) در نشریه ادبیات تطبیقی که طبیعت را در پرتو اندیشه‌های صوفیانه آن‌ها تعبیر تازه‌ای از عشق دانسته است و مقاله «تأثیرپذیری سهراب از عرفان شرق در حوزه اخلاق زیست محیطی» از زهرا پارساپور و فرزناز فتوحی (۱۳۹۲) که در شماره چهارم نشریه ادبیات پارسی معاصر چاپ شده است که رفتار سهراب با طبیعت را برگرفته از باور او به عرفان شرقی می‌داند. به اندوه نیز با توجه به نگرش عرفانی او توجه شده است و محمود حکم‌آبادی (۱۳۹۵) در مقاله «بررسی مفهوم اندوه در شعر سهراب سپهری و تطبیق آن با آموزه‌های عرفان اسلامی» این موتیف را با نگرش عارفان مسلمان ارزیابی کرده است. جعفری محمدآبادی (۱۳۹۵) عشق را نیز در همین مبنا در مقاله «مقایسه مفهوم عرفانی عشق در اندیشه‌های سپهری و عارفان مسلمان» بررسی کرده است.

از جمله مقاله‌هایی که به بررسی تطبیقی اندیشه‌های شوپنهاور با شاعران عارف و یا اندیشمندان پرداخته‌اند، می‌توان به مقاله «مقایسه میان رویکرد شوپنهاور و مولانا در باب رهایی از درد و رنج» از مونا میرجلیلی مهنّا و ابوالقاسم حسینی (۱۳۹۷) اشاره کرد که به شباهت‌ها و تفاوت‌های رویکرد شوپنهاور و مولانا درباره رنج و بررسی علل آن پرداخته است و سپس راه‌های رهایی از درد و رنج را در نگرش هر دو تطبیق داده است. مقاله «رویکرد تطبیقی - تحلیلی ملال و گریز از آن در اندیشه سنایی و شوپنهاور» از مصطفی خورسندی شیرغان و محمد بهنام‌فر (۱۳۹۱) نیز، بن‌مایه مهم ملال در فلسفه شوپنهاور را که در نگاه متافیزیکی سنایی نیز وجود دارد، تطبیق داده و به راه‌های گریز از آن در نگرش شوپنهاور و سنایی پرداخته است.

نگارندگان در پژوهش پیش‌رو، بدون آنکه سعی در نشان‌دادن تأثیرپذیری سهراب از فلسفه شوپنهاور داشته باشند، با رویکردی تطبیقی به مقایسه، بررسی و تحلیل وجود «ملال» در شعرهای نخستین سهراب و استحاله آن در اشعار بعدی او تحت تأثیر رویکرد ویژه عرفانی‌اش با نظریه «ملالت» و گریزگاه‌های آن نزد شوپنهاور پرداخته‌اند که ما را به شناخت و تطبیق نظرگاه‌های این دو اندیشمند در موضوعی واحد رهنمون می‌سازد.

۲- ملال و گریزگاه‌های آن در اندیشه شوپنهاور

آرتور شوپنهاور نخستین فیلسوف غربی بود که اندیشه‌های شرقی و بودایی را به فلسفه وارد کرد. نظریات او بازتفسیر غربی به بدینی آگاهانه‌ای است که در اندیشه‌های بودایی وجود دارد. شوپنهاور همانند بودا از وجود درد و رنج متأثر شد و هدف او تشریح این درد و ملال و رسیدن به پاسخی برای آن بود. برای توضیح چیستی ملال و رنج در اندیشه شوپنهاور ابتدا باید اصطلاح بسیار مهم «اراده» در جهان‌بینی او تبیین و تفسیر کرد.

مفهوم «اراده» در فلسفه شوپنهاور برگرفته از نظریات کانت است که معتقد بود «جهان پیش‌روی ما پدیداری و نمود است و شیء فی‌نفسه نزد ما ناشناخته می‌ماند» (شوپنهاور، ۱۴۰۰، ص. ۹۹). شوپنهاور برخلاف کانت، شیء فی‌نفسه را «اراده» می‌نامد که نیرویی کور، خودستیز و برخلاف نظر کانت، قابل شناخت نیز هست و ادعا می‌کند که «ما این را از طریق شهود مستقیم در خود آگاهی می‌دانیم» (شوپنهاور، ۱۴۰۰، ص. ۱۵۳). به عبارتی، «جهان همان تصوّر است و هرچیز در جهان عینی‌سازی اراده است» (گاردینر، ۱۳۹۲، ص. ۵۵) انسان نیز پدیدار اراده است که به نمود درآمده است و شیء فی‌نفسه از درون قابل شناخت است.

در نظریه «اراده» کنش‌های انسان، وابسته به محرک‌هایی است و این موضوع نشان‌دهنده این است که «اراده انسان به شکلی که در تصمیم‌ها و خواست‌های او تجلی یافته، آزاد نیست» (جانوی، ۱۳۹۵، ص. ۷۵). شوپنهاور بر این باور است که «از هر میلی که برآورده می‌شود، بلافاصله میلی دیگری زاده می‌شود و زندگی نبرد بی‌پایان برای بقا و سراسر رنج و شوربختی است» (Jacquette, 2005, p. 109) و سرانجامی جز پوچی ندارد.

رانه جنسی، خودخواهی و ملال از مهم‌ترین محرک‌های انسان از منظر شوپنهاور است. درباره رانه جنسی او معتقد است که فریب اراده حیات برای بقاست و «خودخواهی» را سرچشمه شرارت انسان‌ها می‌داند که نتیجه میل به «بودن» است و به صورت ردایی چون خودپرستی، نزاع، شهوت، ظلم اجتماعی و طمع نمایان می‌شود و «بدخواهی» نیز به تبع آن به معنی خشنودی قلبی از رنج دیگران است.

محرک دیگر «ملال» است که میل را در انسان برانگیخته می‌کند. از نظر شوپنهاور، «زندگی انسان همچون آونگی میان ملال و میل در نوسان است» (شوپنهاور، ۱۴۰۰، ص. ۹۸۸). بدین ترتیب، «پدید آمدن ملالت در پی ناکامی‌های مکرر ایجاد می‌شود و زندگی برای انسان ملول بدل به بار می‌شود» (رمون، ۱۳۹۹، ص. ۱۵۰) و به عبارتی، «زندگی انسان وضعیتی اسفناک دارد و میل ورزیدن آدمی برای رهایی از رنج نه تنها به آرامش منتهی نمی‌شود که دچار ملال و نگرش تاریک می‌شود و برای رهایی از این خلاء درونی هر کاری می‌کند» (Fox, 2022, P. 16). برای رهایی از حس پوچی، شوپنهاور دو راه پیشنهاد می‌کند که یکی موقتی و دیگری دائمی است: نبوغ هنری و انکار اراده که اخلاق مبتنی بر فضیلت نیز بر پایه انکار اراده قرار می‌گیرد. انسان با ادراک هنری از اراده حیات رها می‌شود. «لحظه‌ای که انسان گسسته از اراده به تأمل می‌پردازد از اصل تفرّد رها می‌شود و گویی به عالم دیگری پا می‌گذارد» (شوپنهاور، ۱۴۰۰، ص. ۱۰۳۳). به عبارتی، «هنر محرک بسیار مهمی برای رهایی انسان از سیل خروشان اراده است و سبب می‌شود توجه انسان دیگر معطوف به انگیزه‌ها و فریب اراده نباشد» (Jacquette, 2005, p. 118).

راه‌گزین دائمی از اراده، انکار آن و زهدورزی است که تنها فرزندان و خردمندان به این راه مبادرت می‌ورزند که عبارت است از «مسلط شدن بر اراده؛ تسلطی که از معرفت کل‌گرایانه بر مکرهای اراده و سرشت جهانی که در آن اراده حضور همه‌جانبه دارد ناشی می‌شود. پاک‌دامنی «خودخواسته»، نخستین گام عرفان یا انکار اراده زندگی است. کسی که به اصل تفرّد پی می‌برد، ماهیت کل و حقیقی را در خودش و هم‌زمان در همه جا می‌بیند و به جای تأیید اراده خویش دست به انکار آن می‌زند و این راهی برای گذار او از اصل تفرّد می‌شود» (مگی، ۱۳۹۹، ص. ۲۹۵). زاهد و عارفی که فریب اصل تفرّد را نمی‌خورد، با هر چیزی که بهره‌ای از هستی دارد هم‌دل می‌شود و مرگ جسم دیگر اندوهی برایش در پی ندارد؛ چراکه «انتخاب «مرگ ارادی» و تولّد دوباره نزد پروردگار، فراموشی کامل خود و رهایی از وابستگی‌ها در وجود او سبب شده است تمامی هزار رشته‌ای که ما را به جهان می‌دوزند و به شکل بیم و امید و خشم و حسد، به درد مداوممان می‌کشاند را او در وجود خویش از هم بگسلد» (شوپنهاور، ۱۴۰۰، ص. ۱۰۴۲).

اخلاق مبتنی بر «فضیلت و شفقت‌ورزی» راه‌گزین دیگری هم‌ریشه با انکار عارفانه و زاهدانه اراده است. «هنگامی که اصل تفرّد از چشمان شخص کنار می‌رود و تمایز خودخواهانه‌ای برای خود نسبت به دیگران قائل نشود، انگیزه او برای اولویت‌بخشی به حفظ خود در برابر دیگران از بین می‌رود و اهمیت همه‌چیز در نزد او برابر می‌شود و کل را می‌شناسد که «فروشاننده اراده» است» (شوپنهاور، ۱۴۰۰، ص. ۱۰۵۵).

شوپنهاور «هنر» را نیز راه موقت دیگری برای گریز از اراده می‌داند و معتقد است «نبوغ راه‌هایی انسان از اسارت اراده است» (رمون، ۱۳۹۹، ص. ۱۶۳). بدین ترتیب، همراه با انکار زندگی، هرگونه خود دوستی، عشق به هم‌نوع و هر آنچه که زنده است، خیرخواهی و شکیبایی بی‌پایان در برابر ناملازمات در فرد به وجود می‌آید که نتیجه دست‌شستن از تمام تعلقات است و به رستگاری منتهی می‌شود.

۳- ملالت در نگرش شعری سهراب سپهری

در اشعار نخستین سهراب سپهری، به‌ویژه در دفتر اول او، یعنی «مرگ رنگ»، بسامد مفاهیمی مانند تنهایی، تاریکی، یأس و ناکامی بسیار بالاست و به باور دستغیب «شخصی افسرده و ملول را تصویر می‌کند که همه‌جا خود را در زندان ناکامی و افسردگی می‌بیند که بر هر چه می‌نگرد نقش «وهمی از بند رسته» است» (دستغیب، ۱۳۸۵، ص. ۶۰). کاربرد مفاهیمی این چنین نسبت به وضع موجود زندگی و جهان، نتیجه غمی است که از چشم‌انداز انسان ملول در ماهیت زندگی به‌صورت چرخه‌ای بی‌پایان جریان دارد.

اندیشه‌های دهشتناک و ملالت بار اشعار نخستین سهراب از درون انسان آغاز می‌شود و به تمام جلوه‌های طبیعت و جهان تعمیم می‌یابد. در پس لبخندها «نقش اندوه» است؛ درخت‌ها پژمرده‌اند و غروبی غم‌انگیز در انتظار «قصه رنگی روز» است:

قصه رنگی روز می‌رود رو به تمام / شاخه‌ها پژمرده است / سنگ‌ها افسرده است / رود می‌نالد / غم بیامیخته با رنگ غروب / می‌تراود ز لبم قصه سرد: دلم افسرده است در این تنگ غروب» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۶۹).

به باور شوپنهاور «رنج، ذاتی زندگی است و «فریب و سرخوردگی مداوم در ماهیت کلی زندگی، خود را چنان نشان می‌دهند که گویی مقدر شده‌اند تا این باور را به وجود آورند که هیچ‌چیز ارزش تقلاها و تلاش‌های ما را ندارد و همه چیزهای خوب، پوچ و زود گذرند» (شوپنهاور، ۱۴۰۰، ص. ۱۰۲). پس از منظر او جهان از هر نظر محکوم به شکست است و زندگی خیال و فریبی بیش نیست؛ سهراب نیز می‌گوید:

«فرسود پای خود را چشمم به راه دور / تا حرف من پذیرد آخر که: زندگی / رنگ خیال بر رخ تصویر خواب بود» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۸۷).

«چشم نخورد آب از این عمر پر شکست: این خانه به تمامی پی روی آب بود / خوب زمانه رنگ دوامی به خود ندید / آبادی ام ملول شد از صحبت زوال / بانگ سرور در دلم افسرد، کز نخست / تصویر جغد زیب تن این خراب بود» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۸۵).

سهراب سرگذشت انسان ملالت‌زده را آلوده به «زهر لحظه‌های تلخی» می‌داند که پیام‌آور رنج و اندوه برای او بوده‌اند و «زمان» عامل اصلی تکرار و آشکارسازی این بیهودگی و عادت‌زدگی و شبیه به دایره‌ای است که تا ابد به دور خود می‌چرخد:

«ساعت گیج زمان در شب عمر / می‌زند پی در پی زنگ / زهر این فکر که این دم گذر است / می‌شود نقش به دیوار رگ هستی من / این دوامی که درون رگ من ریخته زهر، / وارهاینده از اندیشه من رشته حال / وز رهی دور و دراز / داده

پیوندم با فکر زوال/ چه پنهان رنگ‌ها دارد فریب زیست! (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۶۱).

ملال در نگاه شوپنهاور نیز «مبین محال بودن تجربه لذت، کلید بدبینی و نوعی بیماری «زمان» است» (مگی، ۱۳۹۹، ص. ۱۸۹). او زمان را اصلی‌ترین مسبب ایجاد ملالت می‌داند.

در دفتر شعر نخست سهراب، ناکامی و عدم دستیابی به رؤیایا سبب ناامیدی و دلمردگی شده است. در شعر «رو به غروب» شادی‌ها را مرده و انسان‌ها را به دلیل ناکامی افسرده توصیف می‌کند که این مفهوم در شعر «غمی نمناک» نیز تکرار می‌شود:

«فکر تاریکی و این ویرانی / بی خبر آمد تا با دل من / قصه‌ها ساز کند پنهانی. / نیست رنگی که بگوید با من / اندکی صبر، سحر نزدیک است. / هر دم این بانگ بر آرم از دل: وای، این شب چقدر تاریک است! / خنده‌ای کو که به دل انگیزم؟ / مثل این است که شب نمناک است / دیگران را هم غم هست به دل، غم من لیک، غمی نمناک است» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۹۱).

زمانی که در شعر «شاسوسا» از دفتر دوم زندگی را رفت و آمد میان لحظه‌های «پوچ» می‌داند، ملالت پررنگ‌تر می‌شود: «میان دو لحظه پوچ، در رفت و آمد / انگار دری به سردی خاک باز کردم: گورستان به زندگی ام تابید. / سنگ‌ها را می‌شنوم: ابدیت غم. / کنار قبر، انتظار چه بیهوده است. / راهی تهی، سفری به تاریکی / با مستی کابوس هم سفر شده‌ام» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۱۱۵).

در شعر «دنگ» اندیشه ناپایداری لحظه‌ها همچون زهری است که به جانش می‌ریزد و به گفته سهراب انسان را با تفکر زوال پیوند داده است. پس زندگی جز بیهودگی نیست؛ به عبارتی، ملال احساس استمرار ابدی است: «چون این دم باید گذرد، پس اگر می‌گیریم / گریه‌ام بی‌ثمر است / و اگر می‌خندم / خنده‌ام بیهوده است» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۶۰).

سپهری و هم‌آمیز بودن وصول به خواسته‌ها را در دفتر دوم نیز - که همان مفاهیم دفتر اول را درون خود دارند - شبیه به «گل کاشی» می‌داند که هربار قصد چیدنش را می‌کند، تنها دستاوردش رؤیای پرپر شده است: «هرکجا چشمانم بی‌خودانه در پی چیزی ناشناس بود / شبیه این گل کاشی را می‌دیدم / و هر بار رفتم بچینم رؤیایم پرپر شد» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۸۸).

در اشعار نخستین سهراب، انسان ملول قربانی سرسپردگی فریب آمیز بودن آمال و آرزوهای خویش است. به باور شوپنهاور، یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های ناکامی در شخص، «تجربه فشار ناشی از اراده است که در نتیجه ناامیدی از وصول انگیزه یا پاسخ به محرک‌ها همچون شکنجه‌ای درونی بر فرد مستولی می‌شود» (شوپنهاور، ۱۴۰۰، ص. ۱۰۱۲). در شعر «نقش» نیز که توصیف انسانی سرگشته در میان تیرگی شب و طوفان است، می‌بینیم که کوشش برای رهایی را بیهوده می‌پندارد. تکرار موتیف «تاریکی» و «عدم دسترسی به نور و چراغ» که می‌تواند نمادی از بارقه امید رهایی از ملالت او باشد ولی در دسترسش نیست، بر افسردگی درونی صحه می‌گذارد. موازی با این مفهوم، موتیف «شب» نیز برجسته می‌شود که نماد سایه ظلمت بر شادی درون حیات و ملال نیز هست:

«رنگی کنار شب بی‌حرف مرده است» (شوپنهاور، ۱۴۰۰، ص. ۶۵).

«شب سردی است و من افسرده / تیرگی هست و چراغی مرده. / غمی افزود مرا بر غم‌ها» (شوپنهاور، ۱۴۰۰، ص. ۶۸).

«کو چراغی که فروزد دل ما؟» (شوپنهاور، ۱۴۰۰، ص. ۴۸)

«نگاهت به حلقه کدما در آویخته؟/ درها بسته و کلیدهاشان در تاریکی دور شد./ تو در تاریکی گم شده‌ای/ انسان

مه‌آلود!» (شوپنهاور، ۱۴۰۰، ص. ۷۰)

پس راه نفوذی به دنیای تاریک انسان ملالت زده اشعار نخستین سهراب وجود ندارد؛ زیرا جنبش‌ها متوقف شده است،

پاها اسیر «قیر شب» است و توانایی تغییر وضعیت زندگی ناممکن است:

«رخنه‌ای نیست در این تاریکی / جنبشی نیست در این خاموشی: دست‌ها، پاها، در قیر شب است / نفس آدم‌ها سربه‌سر

افسرده است./ روزگاری است که در این گوشه پژمرده هوا/ هر نشاطی مرده است» (شوپنهاور، ۱۴۰۰، ص. ۷۰).

در پی این یأس و سکون در شعر «نایاب» وجود انسان غم‌زده را در انزوای تاریک اتاقش چنان «جسده سرد»

می‌بینیم که دیگر نشان و «رنگی» از نشاط زندگی در او نیست:

«دیری است مانده یک جسد سرد/ در خلوت کبود اتاقم./ در اضطراب لحظه‌های زنگارخورده‌ای/ با ناخن این جسد را/ از

هم شکافتم، رفتم درون هر رنگ و هر استخوان آن/ اما از آنچه در پی آن بودم، رنگی نیافتم» (شوپنهاور، ۱۴۰۰، ص. ۴۵).

در اشعار نخستین سهراب زندگی جز مرگی مداوم نیست. تیرگی و خاموشی، «اندوه» را بیش از پیش می‌افزاید و

سبب می‌شود سهراب این غم را ابدی و زندگی را نیز «سفری در تاریکی و کابوس» وصف کند؛ به طوری که در شعر

«مرغ معما» زندگی «موج سرابی وهم‌آمیز» برای انسان توصیف شده است.

در اشعار بعدی سهراب، آشنایی با اندیشه‌های شرقی و پیدایش نگرش خاص عرفانی او به تغییر نگرش شعری‌اش

به هستی و جهان منجر شده است که نتیجه مستقیم این امر به محوشدن ملال و تغییر مفهوم اندوه در دفترهای پیشین او

انجامیده است. پس انسان ملول اشعار پیشین که در اندوه و رنج ملال غرق شده بود، از خوابی که سبب ویرانی‌اش شده

بیدار می‌شود:

«سیلاب بیداری رسید/ چشمانم را در ویرانه خوابم گشودم: نیلوفر به همه زندگی‌ام پیچیده بود» (سپهری، ۱۳۹۵، ص. ۹۷).

۴- گسست از ملال در نگرش عرفانی سپهری

با دگرگونی نگرش شعری سهراب و شکل‌گیری نگاه تازه و عرفانی او به جهان محسوس، بسامد اندوه و ملال در دفتر

سوم، یعنی «آوار آفتاب» نیز کمتر می‌شود. در این دفتر است که معنای غم دگرگون می‌شود؛ در «مرگ رنگ» و

«زندگی خواب‌ها» اندوه به سبب یأس و ناکامی است و در «آوار آفتاب» غم حاصل از سرخوردگی، راه‌گشای رهایی از

ملالت زندگی می‌شود.

دفتر دوم سهراب، آغاز تغییر محسوس اندوه ناشی از ملالت و غمی است که با آگاهی از خویشتن و ادراک رنج به

آن می‌رسد و ملالتی که نتیجه تکرار و پوچی لحظات زندگی بود تبدیل به فرایندی برای پاکسازی روح انسان یا با

نگاهی شوپنهاوری، منجر به «انکار اراده» نزد او می‌شود. اندوهی شیرین که صدای خالص اکسیر می‌دهد و نتیجه دست

نیافتن به مقصد او برای سفر و جست‌وجوی «حقیقت» است:

«زندگی‌ام در تاریکی ژرفی می‌گذشت/ این تاریکی طرح وجودم را روشن کرد.» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۸۱).

با این تغییر نگرش، پوچی دیگر معنای نیهیلیسم ندارد؛ بلکه رهایی از وابستگی و رهایی از فریب جلوه‌های گوناگون حیات یا به باور شوپنهاور رهایی از «اراده حیات» است:

«و دویدم تا هیچ/ و دویدم تا چهره مرگ/ تا هسته هوش/ ته تاریکی، تکه خورشیدی دیدم، خوردم، وز خود رفتم/ و رها بودم» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۱۴۹).

«هیچ» و پذیرش مرگ مبتنی بر انکار قطعی اراده در شعر سهراب، مبتنی بر نگرش‌های عارفانه اوست. از منظر شوپنهاور «مرگ‌هراسی نتیجه مستقیم اراده‌ورزی است و زمانی که شخص با انکار اراده به نقطه نظری نسبت به جهان برسد که اساساً خودش را از کل جهان تفکیک نکند، با روی گشاده به مرگ خوشامد می‌گوید؛ چرا که غلبه بر ترس از مرگ، شناختی است که اساس فضیلت است» (شوپنهاور، ۱۴۰۰، ص. ۱۰۲۵). بدین ترتیب، «مرگ‌پذیری» جایگزین «مرگ‌هراسی» اشعار نخستین سهراب می‌شود:

«و نترسیم از مرگ/ مرگ پایان کبوتر نیست» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۱۸۷).

در شعر «نیایش» از دفتر شرق اندوه، ضمن مقایسه با نظریات شوپنهاور، می‌توان گفت که آرامش نامیرایی که سهراب از آن صحبت می‌کند، نتیجه انکار عارفانه نفس یا اراده است؛ به عبارتی، «وقتی که ما از ادراک پدیدارها در نسبتشان با اراده دست بکشیم، شوربختی آگاهانه متداول، ناپدید می‌شود و هر عاملی که حادث شود دیگر موضوع ترس و یا میل نیست» (مگی، ۱۳۹۹، ص. ۳۰۵)؛ بنابراین، وارد حالت آرامش خواهیم شد:

«ما هسته پنهان تماشاچیم/ زخمه کن از آرامش نامیراها، ما را بنواز/ باشد که تهی گردیم، آکنده شویم از خاموشی/ آینه شدیم، ترسیدیم از هر نقش./ خود را در ما بکن./ باشد که فراگیرد هستی ما را، و دگر نقشی ننشیند در ما» (مگی، ۱۳۹۹، ص. ۱۶۵).

این سیلاب بیداری سبب استحاله ملال و اندوه می‌شود و این چنین است که تصمیم به جداشدن از دنیای خواب‌زده و دغدغه‌های آن می‌گیرد و «سفر» به سوی حقیقت را آغاز می‌کند و راهی کشف «هیچستان» - که در نظریه شوپنهاور انکار اراده یا مابه‌ازای آن «نیروانا» در اندیشه بودا است - می‌شود.

پیدایش رگه‌های عرفانی در نگرش شعری سهراب حاصل درک تازه از جهان و سبب دگرگونی مفاهیم شعری او بود که نتیجه مستقیم این امر به محو شدن ملال و تغییر مفهوم اندوه که در دفترهای نخستین او حضور پررنگی داشت، منجر شد؛ چرا که «ادراک درست از رنج در افراد قلیلی که نگرش عرفانی و ژرف‌اندیشی دارند، سبب ملالت‌زدایی و تطهیرگری می‌شود که انکار اراده را در پی دارد» (شوپنهاور، ۱۴۰۰، ص. ۱۰۴۵) و در نتیجه، سبب دگرگونی اندیشه و پاکسازی روح می‌شود. انسان رها شده از ملالت در نگرش عارفانه سهراب با این دگرگونی تصمیم می‌گیرد تا از وابستگی‌ها و دغدغه‌های پیشین جدا شود. بن‌مایه «سفر» در شعر او به همین امر دلالت دارد که به آن پرداخت خواهد شد.

۱-۴ سفر

موتیف «سفر» در شعر سهراب ارمان حصول معرفت ناب عرفانی است که شعر او را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد. انسان رها شده از ملال در شعر سهراب «تنها» سفر می‌کند. سفر در تنهایی از تعالیم بوداست که باور داشت «از دل‌بستگی‌ها و وابستگی‌ها اندوه می‌زاید» (شوپنهاور، ۱۴۰۰، ص. ۴۱۵). از منظر شوپنهاور، رستگاری زمانی رخ می‌دهد که «فرد از

پای‌بندی به امیال دست بکشد و به نظر گاهی نسبت به جهان برسد که اساساً خودش را به مثابه پدیداری متمایز از جهان تفکیک نکند و به جای تأیید اراده، دست به انکار آن بزند و از عوامل ملالت‌زدا دور و جدا شود» (شوپنهاور، ۱۴۰۰، ص. ۸۳۹)؛ اما برخلاف نظریه شوپنهاور، تنهایی در شعر سهراب به هیچ‌وجه متناظر با مفهوم جدایی و انزوای مطلق نیست؛ بلکه تهی و سرشار شدن از «هیچ» است که این موضوع یکی از تفاوت‌های نگرش شعری سهراب با شوپنهاور در باب رهایی از ملالت است:

«باید امشب بروم / باید امشب چمدانی را که به اندازه تنهایی من جا دارد بردارم و به سمتی بروم / که درختان حماسی پیداست، / رو به آن وسعت بی‌واژه که همواره مرا می‌خواند» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۲۲۰).

شکل‌گیری معرفت عرفانی در اندیشه شعری سهراب سبب شد او زندگی پیشین انسان گسسته از ملال را «خواب غفلت» بداند که در پی آن با خودشناسی و تولد دیگر، به شناخت حقیقت و خدایش رسیده است و زندگی پس از آن را «بیداری» می‌داند. شوپنهاور نیز معتقد است که «یک معرفت برتر می‌تواند اراده را قادر سازد که علیه خود بشورد» (شوپنهاور، ۱۴۰۰، ص. ۸۳۱).

«باز آمدم از چشمه خواب، کوزه تر در دستم / و در ایوان تماشای تو بنشستم» (شوپنهاور، ۱۴۰۰، ص. ۹۷).

سهراب از همان شعرهای دفتر اول، جهان را غرق در خواب می‌داند و از دفتر دوم به توصیف این نکته می‌پردازد که تاریکی درون انسان ملالت‌زده سبب درک تازه‌ای از وجود خودش و هستی می‌شود؛ از این رو، درصدد رهایی از ملالت برمی‌آید که این بارقه نور را در دفتر دوم و در زمانی که در ظلمت روزگار می‌گذرانند، می‌بینیم که ناگهان روشنی پدیدار می‌شود. این نور سبب می‌شود انسان دیگر تکثر زمان را حس نکند؛ چرا که «زمان بیش از هر چیز بیهودگی را جلوه می‌دهد» (شوپنهاور، ۱۴۰۰، ص. ۵۸۸) و در شعر سهراب نیز اشاره به پدید آمدن نور و متوقف شدن زمان، نشان از آغاز کم‌رنگ شدن ملال دارد:

«در باز شد و او با فانوسش به درون من وزید. زمان در من نمی‌گذشت. / شور برهنه‌ای بودم.» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۹۴).

در پی دگرگونی بسامد مفاهیمی مانند اندوه و ملالت در اشعار نخست سهراب، مفهوم «زیستن» که تا پیش از این با ملالت همراه بود، معنای جدید و مثبتی می‌یابد و «رسم خوشایندی» می‌شود که این دگرگونی نتیجه رهایی از نگرش پیشین، ملالت و وابستگی‌هاست که خود نیز اقرار به آغازی نو در وجودش می‌کند:

«من دیرین روی این سبکه‌های سبز سفالی خاموش شد / دست‌هایم پر از بیهودگی جست و جواست» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۱۰۵).

«زندگی رسم خوشایندی است. / زندگی بال و پری دارد با وسعت مرگ / پرشی دارد اندازه عشق» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۱۸۳).

موازی با پیدایش این نگرش نو، سهراب زندگی عادت‌زده یا به عبارتی «بودن» را تقیح می‌کند؛ چرا که معتقد است این زندگی عادت‌وار بیهودگی و ملال را در انسان پررنگ می‌کند و به نقطه‌ای می‌رسد که انزجار خویش از این مطلب را بیان می‌کند:

«دچار بودن گشتم، و شیخوانی بود. نفرین!» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۱۲۸).

سهراب به مخاطب خویش می‌گوید که زندگی ارزشمندتر از آن است که با «عادت‌زدگی» - که سبب ملالت می‌شود - هدف اصلی «بودن» در آن را از یاد ببریم:

«زندگی چیزی نیست که لب طاقچه عادت از یاد من و تو / برود.» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۱۸۲).

این انسان که دیگر اسیر حیات و «رنگ»‌های آن نیست، «تنهایی» دیگر انسان‌ها را به دلیل دل‌بستگی به تعلقات می‌داند: «چرا گرفته دلت، مثل آنکه تنهایی. / چقدر هم تنها! / خیال می‌کنم / دچار آن رگ پنهان رنگ‌ها هستی» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۱۹۵).

جست‌وجو در ورای زمان و مکان از دفتر «شرق اندوه» آغاز می‌شود. در «صدای پای آب» بار سفر می‌بندد و از شهر مردمانی با نگاه کهنه و خیالات موهوم خارج می‌شود. سفرش از زمان حال شروع و به ورای مکان و زمان ختم می‌شود؛ از این‌رو، زمانی که سهراب شهر خود را «گمشده» می‌پندارد از اصل تفرّد در تمایز با مردمان خواب‌زده خارج می‌شود یا به عبارتی، از کثرت به درآمده و به مقصد حقیقی خود رهنمون می‌شود و خلوت درونی خویش را می‌طلبد که در نتیجه «فراموشی خویش» است:

«شهر من گم شده است. / من با تاب، من با تب / خانه‌ای در طرف دیگر شب ساخته‌ام. / من در این خانه به گمنامی علف نزدیکم / من صدای نفس باغچه را می‌شنوم / و صدای کفش ایمان را در کوچه شوق» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۱۷۱).

او قایقش را به دریا می‌اندازد و از غربت جامعه‌اش دور می‌شود و معتقد است پشت دریاها شهری با پنجره‌هایی باز به سوی تجلّی وجود دارد. او دیگر خود را متعلّق به سرزمین و مردمانی که اسیر خواب غفلت و «بودن» هستند، نمی‌داند. پس در ورای زمان و مکان سفر می‌کند و مقصد حقیقی یا «خلوت درونی خویش» را می‌طلبد:

«بار خود را بستم / رفتم از شهر خیالات سبک بیرون / دلم از غربت سنجاقک‌ها پر. / من به مهمانی دنیا رفتم: / من به دشت اندوه، / من به باغ عرفان، / من به ایوان چراغانی دانش رفتم» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۱۶۳).

می‌توان گفت که تکرار این مضمون در شعر «صدای پای آب» و «واحه‌ای در لحظه» به یادآورنده مضمون «نیروانا» است که نتیجه طبیعی کناره‌گیری از ولع و جست‌وجوی حقیقت، یعنی دیدن چیزها به همان صورتی که هستند و نه معنایی که به آن‌ها تحمیل می‌شود، است و این موجب خاموشی «عطش» آمیخته به امیال و پایان یافتن رنج می‌شود:

«به سراغ من اگر می‌آیید، / پشت هیچستانم. / پشت هیچستان جایی است / پشت هیچستان رگ‌های هوا، پر قاصدهایی است / که خبر می‌آرند، از گل و اشده دورترین بوته خاک» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۲۲۶).

سهراب «تنهایی» و آرامش را در پشت این هیچستان می‌یابد و معتقد است: «در این تنهایی، سایه نارونی تا ابدیت جاریست» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۲۲۶).

اگر «هیچستان» را در شعر «واحه‌ای در لحظه» و یا ساختن «خانه‌ای که در طرف دیگر شب»، در «صدای پای آب» و «شهری که پشت دریاها» می‌جوید را یک موتیف واحد و مشابه بدانیم، می‌توان گفت هر سه مفهوم متناظر با کناره‌گیری از تمیّات و «عادت‌زدگی» است.

«هیچ» در نظرگاه عارفانه شعری سهراب به معنای جدایی از وابستگی‌هاست و او تا مرز این وابستگی می‌رود. استحاله معنای مرگ نیز در همین راستا صورت می‌گیرد و این مرگ‌پذیری نیز ریشه در شکل‌گیری جهان‌بینی تازه عرفانی در شعر سهراب است:

«و در کدام زمین بود / که روی هیچ نشستیم / و در حرارت یک سبب دست و رو شستیم؟ / مرا به خلوت ابعاد زندگی

ببرید. / حضور «هیچ» ملایم را به من نشان دهید» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۲۰۹).

«و دویدم تا هیچ. و دویدم تا چهره مرگ، تا هسته هوش» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۱۶۳).

«و نترسیم از مرگ / مرگ پایان کبوتر نیست» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۱۸۷).

۲-۴ شفقت، عشق و یکسان‌نگری

به باور شوپنهاور خودخواهی، شفقت و بدخواهی سه عنصر سازنده شخصیت هر انسان است. خودخواهی مهم‌ترین محرک ضد اخلاقی است و بدخواهی نیز داشتن احساس خوش از رنج دیگری است؛ اما متافیزیک فضیلت و شفقت عقب‌گرد از اراده و انکار آن است و به عبارتی، «انحلال دوگانگی من-تو مشخصه مهم آن است و اخلاق زیستن با شفقت را کسی می‌تواند تشخیص دهد که از اصل دلیل کافی به سوی ریشه و هستی مشترک پدیدارها فراتر رود» (شوپنهاور، ۱۴۰۰، ص. ۲۸۷). کمال و فضیلت اصیل اخلاقی قسمی از منش و خلق‌وخو است که با شفقت نیز پیوند دارد. «شناخت فرد از بی‌معنایی و رنج ذاتی مستقر در همه افعال وی، خود را در الگوی اعمال فرد و سلوک وی منعکس می‌سازد و این شخص فردی «عادل» می‌شود که اخلاقی زیستن در میان دیگر موجودات زنده را آغاز می‌کند و حتی برای طبیعت و حیوانات موجب رنج نمی‌شود» (شوپنهاور، ۱۴۰۰، ص. ۱۰۷۳). در پی شکل‌گیری اندیشه‌های عرفانی در نگرش شعری سهراب مشاهده می‌کنیم که او توصیه می‌کند نباید کاری کنیم که «به قانون زمین» بربخورد: «روی قانون چمن پا نگذاریم / روی پای تر باران به بلندی محبت برویم / در به روی بشر و نور و گیاه و حشره باز کنیم» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۱۵۸).

این انسان که عمیقاً از رنج‌های جهان متأثر شده است، قادر است اصل تفرّد را نادیده انگارد و آکنده از عشق جهان‌شمول به بشریت شود:

«ن گره خواهم زد، چشمان را با خورشید، دل‌ها را با عشق، سایه‌ها را با آب، شاخه‌ها را با باد. / آشتی خواهم داد / آشنا خواهم کرد / راه خواهم رفت / نور خواهم خورد / دوست خواهم داشت» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۲۲۵).

یکی از مهم‌ترین دلایل سفر در شعر سهراب نبود عشق در نگاه مردمان خواب‌زده سرزمینش است؛ «هیچ‌نگاهی عاشقانه به زمین و جهان نمی‌نگرد» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۲۴۱). این عشق که خاصیت دگرگونی دارد و با اندوه نیز همراه است، ملالت‌زدا و رهایی‌بخش است:

«و عشق، تنها عشق / مرا به وسعت اندوه زندگی‌ها برد / مرا رساند به امکان یک پرنده شدن» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۱۸۲).

«و عشق / سفر به روشنی اهتزاز خلوت اشیاست» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۱۹۵).

سهراب زیست عارفانه و عاشقانه در تمام ابعاد حیات را بهترین راه می‌داند در این صورت است که همه چیز برای انسان نشانه‌ای از «خدا» می‌شود که یکسره در ستایش آن غرق تماشای محبوب ازلی خویش خواهد شد و نتیجه این یگانگی با تمام اجزای طبیعت، وحدت و رهایی از کثرت و نزدیک شدن به «حق» است و هر جزء طبیعت و جهان مظهر خدا می‌شود؛ چنانکه، شمیسا نیز معتقد است که «سهراب با مجاز جزء و کل هر عنصر طبیعت را برابر با کل طبیعت دانسته است و نشانه‌ای از وجود حق می‌داند و می‌ستاید» (شمیسا، ۱۴۰۱، ص. ۶۲). بدین ترتیب به تمام عناصر طبیعت «عشق» می‌ورزد:

هر کجا برگی هست، شور من می‌شکفت. / بوته خشخاشی، شست‌وشو داده مرا در سیلان بودن» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۱۸۱).

گل سرخی قبله او و مهر و جانمازش چشمه می‌شود که مقصود اصلی‌اش، یعنی «حقیقت‌جویی» را یادآوری می‌کند. خدا را در کنار درخت بلند کاج، آب و گیاهان می‌بیند و با عشق و نگاهی تازه به آن می‌نگرد و کمترین گزند به آن وارد نمی‌سازد که همان فضیلت همراه با عشق به تمامی مظاهر هستی است.

از سوی دیگر، عشق همراه با اندوه در شعر سهراب به سبب دوری از محبوب در وجودش ریشه دوانده است: «و عشق / صدای فاصله‌هاست / صدای فاصله‌هایی که مثل نقره تمیزند / و با شنیدن یک هیچ می‌شوند کدر. همیشه عاشق تنهاست» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۱۸۳).

ولی سهراب آغوش به روی این اندوه می‌گشاید؛ چرا که آن را اکسیر تازه‌ای می‌بیند: «و نوش داروی اندوه / صدای خالص اکسیر می‌دهد این نوش» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۱۹۴).

«باد آمد، در بگشا، اندوه خدا آورد» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۱۴۴).

«و غم اشاره محوی به رد وحدت اشیاست» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۱۹۵).

سهراب از عاشق نبودن مردم گله می‌کند و دلیل نبودن عشق در میان مردم عادت‌زده را، کینه و دشمنی می‌داند که در طبیعت وجود ندارد:

«من ندیدم دو صنوبر را با هم دشمن / من ندیدم بیدی، سایه‌اش را بفروشد به زمین / رایگان می‌بخشد، نارون شاخه خود را به کلاغ» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۱۵۹).

سهراب به مخاطبانش توصیه می‌کند که دست از منفعت‌طلبی بردارند:

«آب را گل نکنیم / مردمان سر رود آب را می‌فهمند / گل نکردندش / ما نیز آب را گل نکنیم» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۲۱۳).

سهراب از مخاطبش می‌خواهد با عشق‌ورزی به سوی «شفقت» رهنمون شود:

«دچار باید بود / و گرنه زمزمه حیات میان دو حرف / حرام خواهد شد» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۱۹۶).

تقلای انسان برای سعادت عمومی، تقلایی برای زندگی و رهایی از درد است. اشخاص خوب، طوری عمل می‌کنند که انگار همه چیزها یکی هستند. شوپنهاور معتقد است که «همه چیز تجلی اراده متافیزیکی واحد است، رفتار آن‌ها نهایتاً از همان شناختی سر بر می‌آورد که ذات هر گونه عرفان است» (شوپنهاور، ۱۴۰۰، ص. ۱۰۴۸).

در شعر سهراب اعتقاد به برابری و یکسان‌نگری با این مفهوم هم‌سوست که در راستای نگرش تازه عرفانی اوست و به جایی می‌رسد که از مفهوم الگوی نهاده شده «زیبایی» در اذهان انتقاد می‌کند که چرا تنها اسب را حیوان نجیبی می‌دانند و یا زیبایی در گل لاله و کیوتر منحصر می‌شود؛ اما درباره پرندگان و گیاهان دیگری مثل کرکس و گل شبدر که ظاهراً زیبایی کمتری دارند، این موضوع صدق نمی‌کند. با این نگاه «کسی که در انکار اراده زندگی سر بر آورده، سرشار از شادی درونی و آرامش آسمانی حقیقی است» (شوپنهاور، ۱۴۰۰، ص. ۱۰۴۹). در شعر سهراب شاهد ایجاد اندیشه عشق به زندگی و محوشدن غم ناشی از پوچی که در اشعار نخستین به ویژه دفتر اول و دوم پررنگ‌تر است، هستیم که این مفهوم نیز از دیگر تفاوت‌های میان نظریه فلسفی شوپنهاور و سهراب است. پس زندگی «رسم خوشایندی» می‌شود:

«من به سیبی خشنودم / من به یک آینه، یک بستگی پاک قناعت دارم. / زندگی رسم خوشایندی است» (سپهری،

۱۳۸۹، ص. ۱۸۲)

چنین فردی سرشار از فضیلت انسان‌دوستی است و ماهیت درونی خود را مجدداً در دیگران بازشناخته است. با این نگاه، با جدایی از ملالت و انکار اراده و دور شدن از عادت‌ها، انسان دیگر خودش را پدیداری متمایز نمی‌بیند و این‌گونه

خیر و فضیلت را در می‌یابد و مخاطب را به روی آوردن به اخلاق مبتنی بر فضیلت دعوت می‌کند:

«رخت‌ها را بکنیم؛ آب در یک قدمی است / روشنی را بچشیم / روی قانون چمن پا نگذاریم / و نگوییم که شب چیز بدی است / و بکاریم نهالی سر هر پیچ کلام» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۱۸۸).

«روزی / خواهم آمد، و پیامی خواهم آورد. / در رگ‌ها نور خواهم ریخت. / و صدا درخواهم داد: ای سبدهاتان پر خواب! / سبب آوردم، سبب سرخ خورشید» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۲۱۶).

۴-۳- ژرف‌اندیشی هنری-عرفانی در نگرش شعری سهراب سپهری

پیش‌تر توضیح دادیم که در اندیشه شوپنهاور، زندگی انسان نمایش نوسانی کم‌و بیش پرشتاب میان ملال و رنج است و از مهم‌ترین راه‌های تعلیق آن (ژرف‌اندیشی و نبوغ هنری است که حاصل انتقال از شناخت معمولی به آگاهی استتیک است و سبب می‌شود با ناپدید شدن خودمحوری ما، یکسره خود را در اثره گم کنیم) (شوپنهاور، ۱۴۰۰، ص. ۱۰۸۸). به بیان دیگر، «شناخت براساس تکانه اراده به فعالیت در می‌آید و از این رو صرفاً معطوف به انگیزه‌هاست. لحظه‌ای که خود را گسسته از اراده و به تأمل و شناسایی ناب بی‌اراده می‌سپاریم، به عالم دیگری پا گذاشته‌ایم» (شوپنهاور، ۱۴۰۰، ص. ۱۰۹۱). هنر استعلای فوق‌العاده‌ای از آگاهی متداول است و همه هنرها از جنبه سوپژکتیویشان بارقه‌ای از رستگاری موقت هستند و «شعر» نیز یکی از آنهاست» (شوپنهاور، ۱۴۰۰، ص. ۱۰۹۴). شعری که محصول موقت این ژرف‌اندیشی است و از بند اراده رهاست، سبب تعلیق موقت ملال است.

می‌توان گفت «شعر عرفانی نیز جنبه‌ای از هنر است؛ وجود نگرش برکنار بودن از قید طمع و اراده‌ورزی و تأمل ژرف درباره پرورگار و نگرش خاص به جهان و نمایش انسان که موضوع اصلی شعر نیز هست، می‌تواند ملالت‌زدا باشد. خورسندی و بهنام‌فر نیز معتقدند که شعر عرفانی به دو دلیل هنری محسوب می‌شود: شعر بودن و عرفانی بودن» (خورسندی و بهنام‌فر، ۱۳۹۱، ص. ۹۴).

شعر سهراب که در بردارنده عرفان خاص اوست، حاصل حضور در حالتی از ادراک ناب است. با نگاهی شوپنهاوری، سهراب با تأمل زیباشناختی به ادراک پدیدارها می‌پردازد؛ به ویژه عالم «طبیعت» بیش از هر چیز او را به این تأمل زیباشناختی فرامی‌خواند. چنین شعری که نگرش «دعوت مخاطب به دوری از خودخواهی» و «یکسان‌نگری» در آن وجود دارد و طبیعت چون پرستش‌گاهی تصوّر می‌شود که از نشانه‌های الهی است و «عشق» در معنایی دگرگونه رستگاری و تعلیق ملال می‌شود، تسکین‌دهنده‌ی موقت رنج است که عینیت ناب ادراک را بدل به حالتی می‌کند که احساس شادی مطلق را که نقطه مقابل رنج ملال است، در ما به وجود می‌آورد. با این نگرش، سخن سهراب درباره شاعران را بهتر می‌توان درک کرد:

«شاعران وارث آب و خرد و روشنی‌اند» (سپهری، ۱۳۸۹، ص. ۲۲۸).

۵- نتیجه‌گیری

ملال در فلسفه شوپنهاور تعلیق موقت میل، تابع اراده و شکلی از رنج است که این فیلسوف نفی عارفانۀ اراده، هنر و

وحدت متافیزیکی ذات به مثابه بنیان اخلاق را به عنوان راه‌های گریز از آن مطرح می‌کند. نگارندگان در این پژوهش با رویکرد تطبیقی-تحلیلی به بررسی و مقایسه استحالۀ ملال در دیدگاه شعری سهراب در پرتو نگاه عارفانه و عاشقانه‌اش با نظریه ملال نزد شوپنهاور پرداخته‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که ملالت در اشعار نخستین سهراب نیز وجود دارد و بالا بودن بسامد مفاهیمی همچون مرگ، تاریکی و یأس به‌ویژه در دفتر «مرگ رنگ» که نتیجه غمی بی‌پایان در ماهیت زندگی، ناپایداری لحظه‌ها و وهم آمیز بودن وصول به خواسته‌ها است، سبب پررنگ‌تر شدن ملالت در اشعار او می‌شود و در اشعار بعدی با اندیشه‌های خاص عرفانی او رنگ می‌بازد. «رنج» تطهیرگری برای گذر از اصل تفرّد می‌شود؛ در پی آن، انسان گسسته از ملال سفر و جدایی معنوی در راه وصول به حق را آغاز می‌کند؛ اما برخلاف شوپنهاور، این جدایی متناظر با مفهوم انزوا نیست؛ بلکه به معنای عاشقانه-عارفانه انس گرفتن با هستی است. حرکت در مسیر اخلاق مبتنی بر شفقت و عشق جهان‌شمول موازی با نگرش عرفانی- که با وحدت متافیزیکی ذات به مثابه بنیان اخلاق در باور شوپنهاور مشابه است- سبب دوری از ملالت می‌شود؛ از این رو، جهان، دیگر نه تنها خاکستری و پوچ نیست، که شور زندگی را بیش از پیش احساس می‌کند و تنها اندوه او فاصله‌اش میان خود و حقیقت است که او به روی این غم شیرین آغوش می‌گشاید. شوپنهاور همواره «اندوه» و رنج را منفی تلقی می‌کند؛ ولی اندوه با استحالۀ عرفانی ملالت در اشعار سهراب جنبه‌ای مثبت می‌یابد. شعر سهراب نیز با توجه به سرشار بودن از مفاهیم عرفانی و تفکر ژرف اخلاقی مبتنی بر همان مفاهیم نوعی تجربه زیباشناختی محسوب می‌شود. شوپنهاور نیز شعر را ژرف‌اندیشی هنری می‌داند که به تبع منفک شدن فعالیت‌های ذهن از اراده و دگرگونی آگاهی متداول، راهکار موقتی برای گریز از ملال و راهی به سوی رستگاری است.

منابع

- براهنی، رضا (۱۳۸۰). *طلا در مس (ج. ۱)*. زریاب.
- پارساپور، زهرا، و فتوحی، فرناز (۱۳۹۲). تأثیرپذیری سهراب از عرفان شرق در حوزه اخلاق زیست‌محیطی. *ادبیات پارسی معاصر*، ۳(۴)، ۱۹-۳۷. https://journals.ihcs.ac.ir/article_1044.html
- جانوی، کریستوفر (۱۳۹۵). *راهنمای شوپنهاور (رضا ولی‌یاری، ترجمه)*. مرکز.
- جعفری محمدآبادی، مهدی (۱۳۹۵). مقایسه مفهوم عرفانی عشق در اندیشه‌های سپهری و عارفان مسلمان. *پژوهش‌های ادب عرفانی*، ۱۰(۲)، ۱۳۵-۱۵۸. https://jpll.ui.ac.ir/article_21084.html
- حکم‌آبادی، محمود (۱۳۹۵). بررسی مفهوم اندوه در شعر سهراب سپهری و تطبیق آن با آموزه‌های عرفان اسلامی. *کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی*، ۶(۲۳)، ۲۵-۵۰. https://jccl.razi.ac.ir/article_531.html
- حیدری، محمود (۱۳۹۴). درون‌مایه‌های صوفیانه در شعر سهراب سپهری و میخائیل نعیمه. *پژوهش‌های ادبیات تطبیقی*، ۳(۱)، ۱۴۲-۱۲۱. <https://B2n.ir/m52677>
- خورسندی شیرغان، مصطفی، و بهنام‌فر، محمد (۱۳۹۱). رویکرد تطبیقی-تحلیلی ملال و گریز از آن در اندیشه سنایی و شوپنهاور. *ادبیات عرفانی*، ۴(۷)، ۴۸-۷۲. https://journal.alzahra.ac.ir/article_106.html
- دستغیب، عبدالعلی (۱۳۸۵). *باغ سبز شعر. آمیتیس*.
- رمون، دیدیه (۱۳۹۹). *شوپنهاور (بی‌تا شمسنی، مترجم)*. ققنوس.
- سپهری، سهراب (۱۳۸۹). *هشت کتاب*. نشر گفتمان اندیشه.

شمیسا، سیروس (۱۴۰۱). *نگاهی به سپهری*. مروارید.

شوپنهاور، آرتور (۱۴۰۰). *جهان همچون اراده و تصور* (رضا ولی‌یاری، مترجم). مرکز.

قدوسی، کامران (۱۳۹۹). بررسی تطبیقی طبیعت‌گرایی عارفانه در آثار سهراب سپهری و جبران خلیل جبران. *ادبیات*

تطبیقی، ۲(۵)، ۱۳۱-۱۴۴. https://journals.iau.ir/article_629807.html

گاردینر، پاتریک (۱۳۹۳). *شوپنهاور* (رضا ولی‌یاری، مترجم). مرکز.

مگی، برایان (۱۳۹۹). *فلسفۀ شوپنهاور* (رضا ولی‌یاری، مترجم). مرکز.

میرجلیلی مهنا، مونا، و حسینی، ابوالقاسم. (۱۳۹۷). مقایسه میان رویکرد شوپنهاور و مولانا در باب رهایی از درد و رنج.

فصلنامه‌ی الهیات هنر، ۶(۱۲)، ۷۳-۹۴. https://elahiyaehonar.isoa.ir/article_39710.html

References

- Barahani, R. (2001). *Tala dar mes*. Zaryab. [In Persian].
- Dastgheyb, A. (2006). *The green garden of Poetry*. Amitis. [In Persian].
- Fox, J. I. (2022). Schupenhauer on Bordon. *British journal for the History of Philosophy*, 30(3), 477-495. <https://doi.org/10.1080/09608788.2022.2025575>
- Gardiner, P. (2014). *Schupenhauer* (R. Valiyari, Trans.). Markaz. [In Persian].
- Jafari, M. (2015) Comparison of the Mystical concept of love in ideas of Sepehri and Muslim mystics. *Reaserches on Mystical Literature*, 10(2), 135-158. https://jpll.ui.ac.ir/article_21084.html [In Persian]
- Ghodosi, K. (2020). Comparative study of mystical naturalism in the works of Sohrab and Giبران Khalil Gibran. *Comparative Literature*, 2(5), 131-144. https://journals.iau.ir/article_629807.html [In Persian].
- Jacquette. D. (2005). *The Philosophy of Schupenhauer*. Mcgill queen's University Press.
- Hokmabadi, M. (2015). Examinig the cocept of grief in Sohrab Sepehries poetry and Comparing it with the teachings of Islamic mysticism. *Researches of Comparatives literature*, 6(23), 25-50. https://jccl.razi.ac.ir/article_531.html [In Persian].
- Reymind, D. (2020). *Schopenhauer* (B. Shamsini. Trans.). Ghoghnoos. [In Persian]
- Janaway, CH. (2016). *Schopenhauer* (R. Valiyari, Trans.). Markaz. [In Persian].
- Magee, B. (2019). *Schupenhauer's philosophy* (R. Valiyari, Trans.). Markaz. [In Persian].
- Mirjalili, M., & Hoseini, A. (2018) . Comparision between Schopenhauer's and Rumi's approaches to getting rid of pain and suffering. *Quartly Theology of Arts*, 6(12), 73-94. https://elahiyaehonar.isoa.ir/article_39710.html [In Persian].
- Parsapoor, Z., & Fotoohi, F. (2013) Sohrab Sepehri's inspirastion from Asian mysticismin the field of environmental Ethics. *Contemporary of Persian Lirerature*, 3(4), 19-37. https://journals.ihcs.ac.ir/article_1044.html [In Persian].
- Shamisa, S. (2022). *A look at Sepehri*. Morvarid. [In Persian].
- Sepehri, S. (2010). *Hasht ketab*. Gofteman Andishe. [In Persian].
- Schopenhauer, A. (2021). *The world as will and representation* (R.Valiyari, Trans.). Markaz. [In Persian].
- Khorsandi Shirghan, M., & Behnamfar, M. (2012). A comparative analytical approach to bordom and avoiding it in sanai's and Schpenhauer's thought. *Mysical Literature*, 4(7), 48-72. https://journal.alzahra.ac.ir/article_106.html [In Persian].
- Heydari, M. (2015). Sufi Themes in the Poetry of Sohrab Sepehri and Mikhail Naeimeh. *Comparative Literature Studies*, 3(1), 121-142. <https://B2n.ir/m52677> [In Persian].